

АВЛИГЫН ГЭМТ ХЭРГИЙГ ХӨӨН ХЭЛЭЛЦЭХ ХУГАЦАА, ОЛОН УЛСЫН ТУРШЛАГА

STATUTE OF LIMITATIONS IN CORRUPTION CRIMES AND THE INTERNATIONAL PRACTICE

Б.Ганхуяг

ДХИС-ийн докторант

Gankhuyag B.

Researcher doctoral candidate of University of Internal Affairs

Хураангуй: Авлигын гэмт хэргийг хөөн хэлэлцэх хугацааг гэмт хэргийн ангилалд үндэслэн ялгавартай тогтоох, авлигын гэмт хэргийн хамрах хүрээ, нийгмийн хор аюулаас шалтгаалж, хөөн хэлэлцэх хугацааг тооцож байгаа олон улсын туршлагыг судалж, энэ чиглэлийн харилцаатай холбоотой маргаантай, онолын үзэл баримтлал багатай эрх зүйн зохицуулалтын талаар судалж, санал дэвшүүлэхийг зорилоо.

Abstract: The aim is to define the statute of limitations for corruption based on the classification of crimes, to study the international experience of calculating the statute of limitations due to the scope of the crime of corruption, social harm and danger, to study the controversial and low-theoretical legal regulations related to this relationship, and to make effective proposals.

Түлхүүр үгс: Авлигын гэмт хэрэг, олон улсын туршлага, гэмт хэргийг хөөн хэлэлцэх хугацаа.

Keywords: Statute of limitation in corruption crimes, international practice.

Төрийн өндөр албан тушаалтан, улс төрд нөлөө бүхий этгээдийн үйлдсэн авлигын гэмт хэргийн онцлогоос үүдэн, уг хэргийн хөөн хэлэлцэх хугацааг илүү нарийвчлан, тодорхой хуульчлах нь гэмт этгээд ял завших боломжийг хумих, шүүхийн шийдвэр гаргах процесст хүндрэл гаргахгүй байх, мөрдөгч, прокурор, шүүгч эргэлзээгүй ойлгож, хэрэглэхэд бэрхшээлтэй хуулийн зүйл, хэсэгт тайлбар шаардах, ижил төстэй хэргүүдэд өөрөөр хэрэглэгдэхгүй байх боломжийг бүрдүүлнэ.

Өнөөдөр авлигын гэмт хэргийг мөрдөн шалгах, шийдвэрлэх явцад гэмт хэргийн ангилал тодорхой бус байгаагаас шалтгаалан, авлигын гэмт хэргийн хөөн хэлэлцэх хугацааг янз бүрээр тоолж байгаа нь нийгэмд бухимдал, маргаан дагуулж байна. Ийм асуудал зөвхөн манай улсад төдийгүй, бусад оронд түгээмэл тохиолддог явдал бөгөөд авлигын гэмт хэргийн хөөн хэлэлцэх хугацааны туршлага, сургамжийг судлах нь судлаач эрдэмтдийн сонирхол татсан сэдэв болж байна.

Гэмт хэргийн хөөн хэлэлцэх хугацаа нь манай улсын хууль, эрх зүйн орчин болон практикт шинэ ойлголт биш юм. Хөөн хэлэлцэх хугацааг анхлан Бүгд Найрамдах Монгол Ард Улсын 1926, 1929 оны “Шүүх, цаазын бичиг”-т “Ялыг үл хэлэлцэх”, 1934 оны “Шүүх, цаазын бичиг”-т “Шүүх, цаазын ёсоор хөөн байцааж үл болох шалтгаан”, 1942 оны Эрүүгийн хуульд “Хуулийн ёсоор хөөн шийтгэж үл болох шалтгаан” гэж тус тус хуульчлан томъёолж ирсэн байна. “Хөөн хэлэлцэх хугацаа” гэх томъёоллыг 1961 оны Эрүүгийн хуульд тусгаснаас хойш манай улсын Эрүүгийн эрх зүйн шинжлэх ухаанд энэ байдлаар нэрлэж хэвшсэн¹⁰⁶.

2002 оны Эрүүгийн хуулийн Ерөнхий ангийн 72 дугаар зүйлд заасан “Эрүүгийн хариуцлагад татах хугацаа өнгөрсөн тохиолдолд эрүүгийн хариуцлагаас чөлөөлөх” үндэслэлээр хөөн хэлэлцэх хугацаатай холбоотой харилцааг зохицуулахаар тусгасан байсан бол Олон Улсын хэмжээнд мөрдөгддөг нийтлэг ойлголт, эрх зүйн хөгжлийн

¹⁰⁶ Б.Батзориг. Эрүүгийн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хуулийг дагаж мөрдөх журмын тухай хууль нь Монгол Улсын Үндсэн хуулийн холбогдох заалтыг зөрчсөн эсэх маргааныг эцэслэн шийдвэрлэсэн тухай. Монгол Улсын Үндсэн Хуулийн Цэцийн Тогтоол. 2021.06.11. Дугаар №1.

шинэ хандлагыг багтаах зорилгоор Улсын Их Хурлаас (Цаашид – УИХ гэх) 2015 онд батлан, хэрэгжүүлсэн шинэ Эрүүгийн хуулийн Ерөнхий ангийн 1.10 дугаар зүйлд “Гэмт хэргийг хөөн хэлэлцэх хугацаа” гэсэн томъёолол оруулсан. Уг хуульд заасны дагуу хөөн хэлэлцэх хугацааг тоолохдоо хэзээнээс эхлэн аль үе хүртэл тооцох нь хамгийн гол асуулт бөгөөд энэ нь үндсэндээ мөрдөн байцаах ажиллагаанаас ял оноох шатны процессын ямар хэсэг хүртэл явахыг тодорхойлох явдал юм. 2015 онд батлагдсан Эрүүгийн хуулиар хөөн хэлэлцэх хугацаанд өмнөх буюу 2002 оны Эрүүгийн хуультай харьцуулахад зарчмын том өөрчлөлт хийсэн байна. Шинэ хууль нь өмнөх хуулийн зарчмаас илүү шинэлэг хэлбэрийг тусгасан боловч авлигын гэмт хэрэгт мөрдөх хөөн хэлэлцэх хугацаа нь ойлгомжгүй зүйлсийг өөртөө агуулж байна.

2015 онд баталсан Эрүүгийн хуульд нийт 20¹⁰⁷ удаагийн нэмэлт, өөрчлөлт орсноос, авлигын гэмт хэргийн хөөн хэлэлцэх хугацаатай холбоотой дараах өөрчлөлт орсон байна. Тухайлбал, Эрүүгийн хуулийн 1.10 дугаар зүйлийн 2 дахь хэсгийг доор дурдсанаар өөрчлөн найруулсугай: “2. Гэмт хэргийн хөөн хэлэлцэх хугацааг гэмт хэрэг үйлдсэн өдрөөс эхлэн, анхан шатны шүүхийн шийдвэр хүчин төгөлдөр болох хүртэл тоолно. Яллагдагч, шүүгдэгч оргон зайлсан бол хөөн хэлэлцэх хугацаа тоолохыг оргон зайлсан өдрөөс зогсоож, уг этгээд баригдсан, эсхүл хэргээ өөрөө илчилж ирсэн өдрөөс хөөн хэлэлцэх хугацааг сэргээн тоолно”, мөн хуулийн 1.10 дугаар зүйлийн 5, 6 дахь хэсгийг: “5. Татвар төлөхөөс зайлсхийх гэмт хэргийн хөөн хэлэлцэх хугацаа гэмт хэрэг үйлдсэн өдрөөс хойш таван жил байна. 6. Хуулийн этгээдийн нэрийн өмнөөс, хуулийн этгээдийн ашиг сонирхлын төлөө гэмт хэрэг үйлдэж энэ хуулийн тусгай ангид хуулийн этгээдэд эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэхээр заасан бол тухайн зүйл, хэсэгт заасан гэмт хэргийн хөөн хэлэлцэх хугацаатай адил байдлаар хөөн хэлэлцэх хугацааг тоолно” гэж тус тус өөрчилсөн.

Авлигын гэмт хэргийн хөөн хэлэлцэх хугацааны талаар судлаач Г.Халиунаа, Б.Ариунжаргал нар “Эрүүгийн хуулийн хөөн хэлэлцэх хугацааны тухай томъёолол нь олон тооны зөрчилтэй асуудлууд үүсгэж байгаа явдлын нэг тод жишээ нь хөөн хэлэлцэх хугацааг гэмт хэрэг үйлдсэн өдрөөс анхан шатны шүүхийн шийдвэр хүчин төгөлдөр болох хүртэл тоолно гэж зааснаас үүдээд, прокурор гэмт хэргийн хөөн хэлэлцэх хугацаа дуусахаас өмнө шүүхэд яллах дүгнэлт үйлдэн, хэргийг шилжүүлсэн боловч, анхан шатны шүүх хуралдаан болохоос өмнө гэмт хэргийг хөөн хэлэлцэх хугацаа дууссан тул шүүх хэргийг хэрэгсэхгүй болгон шийдвэрлэх үндэслэл болж байна”¹⁰⁸ гэж дүгнэжээ.

Дээрх өөрчлөлтийн талаар судлаач Г.Ганбаатар “Эрүүгийн хуулийн 1.10 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт заасан зохицуулалттай эсрэгцэх, гэхдээ зарчмын ба фундаменталь биш, зөвхөн хэлбэрийн төдий “зөрчилдөөний шинж” хийгээд хууль зүйн алдаатай байдал үүсгэжээ. Тухайн тохиолдолд нэг харилцаанд үйлчлэх эсрэгцэх 2 хэм хэмжээ нэгэн цагт, нэгэн зэрэг, шууд үйлчлэхгүй буюу үнэний шинжийг агуулахгүй, нэг нь үнэн, нөгөө нь худал, гурав дахь утга байхгүй тухай логикийн хуулиудын үндэслэгээ, мөрдлөгөөг баримтлан, хууль зүйн зөв, оновчтой үндэслэгээ хийх зайлшгүй шаардлагатай”¹⁰⁹ гэжээ.

Хөөн хэлэлцэх хугацаа дууссан үндэслэлээр хэргийг хэрэгсэхгүй болгосноор гэмт этгээд ял завших явдал түгээмэл гарч байгаа талаар эрдэмтэн, судлаачид шүүмжлэлтэй хандах явдал ихсэж байна. Энэ талаар доктор (Ph.D), Д.Зүмбэрэлхам “...шинэчлэн найруулсан буюу одоогийн Эрүүгийн хуульд 1.10 дугаар зүйлд “Гэмт хэргийг хөөн хэлэлцэх хугацаа” гэж нэрлэн томъёолоод дор нь “1. Гэмт хэрэг үйлдсэнээс хойш дараах хугацаа өнгөрсөн нь тогтоогдвол яллагдагчаар татаж болохгүй” гэж заасан. Энд эрүүгийн хариуцлагын хөөн хэлэлцэх хугацаа гэдэг өмнөх

¹⁰⁷ Эрх зүйн мэдээллийн нэгдсэн систем. legalinfo.mn. <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=11634&type=2> цахим хуудаснаас үзэв.

¹⁰⁸ Б.Ариунжаргал, Г.Халиунаа нар. “Гэмт хэргийг хөөн хэлэлцэх хугацааг хүний эрхийн үүднээс авч үзэх нь”. Монгол Улсын Үндсэн Хуулийн Цэц. <https://www.conscourt.gov.mn/?p=5221>.

¹⁰⁹ Гэмт хэргийн хөөн хэлэлцэх хугацааны тулгуур зохицуулалт ба хууль хэрэглээний арга зүй, анхаарах зарим асуудал. Шүүхийн Ерөнхий Зөвлөл. 2022.04.26. https://www.judcouncil.mn/site/news_full/12067.

ойлголтыг нь өөрчилж, уг хөөн хэлэлцэх хугацаанд гэмт хэргийг бүхэлд нь хамааруулаад зогсоогүй, гэмт хэрэгт сэжиглэгдсэн этгээдийн гэм бурууг нь ч тогтоох боломж олгохгүйгээр зөвхөн хугацааг тоолоод л хэрэгсэхгүй болгох нөхцөлийг бүрдүүлжээ. Түүнээс гадна өмнөх хуульд гэмт хэргийг хөнгөн, хүндэвтэр, хүнд, онц хүнд гэж маш тодорхой ангилаад, тэр болгонд тохирсон хөөн хэлэлцэх хугацааг тогтоон хэрэглэж ирсэн. Үүнээс үүдсэн ял завших боломж гарч байсангүй. Гэтэл одоогийн хуулиар маш чухал ач холбогдол бүхий энэхүү ангиллыг байхгүй болгосноос, ялын хүнд ба хөнгөний хэмжээг ялгавартай тогтоох цэгцэрсэн бодлого алдагдсан бөгөөд түүнтэй холбоотойгоор хөөн хэлэлцэх хугацаа тооцох арга ихээхэн ойлгомжгүй, онолын үзэл баримтлал гэж барих юмгүй болжээ. Энэ нь чухамдаа хуулиар халхавчлан ял завшуулах ёс бус явдлын эх сурвалж болсон байна”¹¹⁰ гэжээ.

Хөөн хэлэлцэх хугацааны талаар судлаачид болон хэвлэл, мэдээллийн хэрэгслүүд байр сууриа ихээр илэрхийлж байна. Жишээлбэл, Ийгл (Eagle) телевизээр “Эрүүгийн хуулийг нийтдээ 7 удаа өөрчилсөн боловч албан тушаалтнуудад ял завших бололцоо олгосон сансгаас огт татгалзаагүй”¹¹¹, Gerege.mn сайтад “...энэ мэт хууль, хяналтын байгууллага нааш, цааш толхилцож, хугацаа хожсоноор, тус хэргүүдийн хөөн хэлэлцэх хугацаа дуусаж, гэмт этгээд эрүүгийн хариуцлагаас мултарсан баримт жишээ олныг өгүүлж болно”¹¹² гэх мэдээ, нийтлэлүүд гаргасан бол хуульч Д.Отгонбат “Нийгэмд болон хуульчдын дунд дахин Эрүүгийн хуульд заасан хөөн хэлэлцэх хугацааны асуудлаар байр суурь зөрөх, практикт хэрхэн нэг мөр ойлгож, хэрэглэх талаар ойлгомжгүй байдал үүсээд байгаа юм”¹¹³ гэх зэргээр шүүмжилсээр байна.

Хөөн хэлэлцэх хугацаатай холбоотой зүйл, заалтуудыг нэг мөр хэрэглэх тал дээр үүсээд байгаа ойлгомжгүй байдлууд нь зөвхөн хэвлэл, мэдээллийн орчинд бус хууль хэрэгжүүлэгч, тэр дундаа шүүхийн байгууллагад ч гарч байна. Тухайлбал, Монгол Улсын Дээд Шүүхийн нийт шүүгчдийн хуралдааны албан ёсны тайлбарт “...зарим шүүх 2020 оны 01 дүгээр сарын 10-ны өдрийн Эрүүгийн хуулийн 1.10 дугаар зүйлийн 2 дахь хэсэгт оруулсан өөрчлөлтийн дагуу хянан хэлэлцэгдэж байгаа хэрэгт хөөн хэлэлцэх хугацааны дотор ял сонсгож, яллагдагчаар татсан бол уг хугацааг цаашид тоолохгүй, зогссонд тооцно” гэж үзсэн бол хэд хэдэн шүүх “...тухайн өөрчлөлт нь гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдийн эрх зүйн байдлыг дордуулсан” гэж дүгнэн, уг заалтын өмнөх агуулгыг буюу “гэмт хэргийн хөөн хэлэлцэх хугацааг анхан шатны шүүхийн шийдвэр хүчин төгөлдөр болох хүртэл тоолж, хэргийг шийдвэрлэж иржээ” гэж дурджээ. Хөөн хэлэлцэх хугацааны ийм зөрүүтэй ойлголтууд, зөрчлийг цэгцлэх, хуулийн орчинд хэрэглэх, мөн практикт хөөн хэлэлцэх хугацааг хэрхэн мөрдүүлэх талаарх асуудлыг нэг мөр болгох үүднээс Монгол Улсын Дээд Шүүхийн нийт шүүгчдийн хуралдаанаас “Эрүүгийн хуулийн 1.10 дугаар зүйлийн 2 дахь хэсгийг хэрэглэх талаар албан ёсны тайлбар”-ыг 2022 оны 03 дугаар сарын 09-ний өдрийн 11 тоот тогтоолоор гаргасан байна. Уг тайлбарт “Эрүүгийн хуулийн 1.10 дугаар зүйлийн 2 дахь хэсэгт өөрчлөлт оруулсан, 2020 оны 01 дүгээр сарын 10-ны өдрийн хууль хүчин төгөлдөр болсон өдрөөс хойш хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалт, прокурорын хяналт болон шүүхийн шатанд хянагдаж буй хэрэгт гэмт хэргийн хөөн хэлэлцэх хугацааг гэмт хэрэг үйлдсэн өдрөөс эхлэн яллагдагчаар татах хүртэл тоолох зохицуулалтыг хэрэглэнэ” гэжээ.

Хөөн хэлэлцэх хугацаа дууссан үндэслэлээр хэрэгсэхгүй болгосон авлига, албан тушаалын гэмт хэргийн талаарх судалгааг Улсын Дээд Шүүхийн Практик судлалын хэлтсээс 2019 онд хийсэн “Хөөн хэлэлцэх хугацаа дууссан үндэслэлээр

¹¹⁰ Д.Зүмбэрэлхам. <http://itoim.mn/article/iLAEP/17846-aac> үзэв.

¹¹¹ Хөөн хэлэлцэх хугацаа буюу хуулийн хулгай. 2022.04.14. Eagle news: <http://eagle.mn/r/100601-aac> үзэв.

¹¹² Gerege.mn. 2022.02.05. <https://gerege.mn/news/41965-aac> үзэв.

¹¹³ Д.Отгонбат. Үндсэн хуулийн цэцийн дүгнэлт, Улсын Дээд Шүүхийн тайлбар хоёрын алийг нь хэрэглэх вэ? 2022.03.11. Shuurhai.mn: <https://shuurhai.mn/p/19415> аас үзэв.

хэрэгсэхгүй болгосон талаарх”¹¹⁴ судалгаанаас үзэхэд, 2016-2018 онуудад гарсан эрх мэдэл, албан тушаалаа урвуулан ашигласан нийт 92 гэмт хэргийн 150 холбогдогчоос 2 хүнийг хөөн хэлэлцэх хугацаа дууссан үндэслэлээр хэргийг нь хэрэгсэхгүй болгожээ. Харин 2018 онд 4 хэрэг, 2019 онд 9 хэргийг дээрх үндэслэлээр хэрэгсэхгүй болгосон байна¹¹⁵. Албан ёсны тоо баримт ийм байгаа хэдий ч, зарим төрлийн гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдүүд хөөн хэлэлцэх хугацаа дууссанаас болж, эрүүгийн хариуцлагаас зайлсхийх явдал ихээр гарч байгаа болохыг тодотгосон УИХ-ын гишүүн Б.Пүрэвдоржийн (хөөн хэлэлцэх хугацааг өөрчлөх тухай” хэлэлцүүлгийн үеэр “400 гаруй хэрэг хөөн хэлэлцэх хугацаагаар хаагдсан. Малын хулгай, орон байрны хулгайгаас эхлээд санхүүгийн луйврын хэргүүд хаагдсан)¹¹⁶ тайлбараас харж болох юм.

Дээрх дүгнэлтүүд, тайлбар, статистикаас үзэхэд, хөөн хэлэлцэх хугацааны ерөнхий ойлголт нь одоогоор нэг мөр болж тогтоогүй, хууль сахиулах (прокурор, шүүхийн) байгууллагын зүгээс нэгдсэн шийдвэрт хүрээгүй, өөрсдийн үзэл баримтлал, ойлголтын хүрээнд хэрэглэж байна гэж дүгнэх үндэстэй байна. Энэ нь нэг талаар бүх төрлийн гэмт хэрэгт (татвар төлөхөөс зайлсхийх гэмт хэргээс бусад) хөөн хэлэлцэх хугацааг нийтлэг хэлбэрээр хэрэглэх тухай одоогийн зохицуулалт, арга нь тухайн гэмт хэрэг, үйлдэл болгоны өөрийн онцлог, сэдэл, үйлдэгдсэн байдал, хамрах хүрээ, хохирогч бүхий бодит байдалд нийцэхгүй байгааг харуулж байх талтай юм.

Хөөн хэлэлцэх хугацааны талаарх заалтыг практикт хэрэгжүүлэх асуудал тун ээдрээтэй, үр ашиг муутай байгаа явдал нь энэ чиглэлээр олон зуун жилийн туршлагатай, дэвшилттэй аргыг хэрэгжүүлж ирсэн, гадаадын улсуудын туршлагыг судлах, өөрийн орны нөхцөл байдалтай холбон авч үзэх зайлшгүй шаардлага үүсгэж байна.

Дэлхийн олон улс орнууд хөөн хэлэлцэх хугацааг хууль, эрх зүйн нэг томоохон бие даасан зохицуулалт болгон ашигладаг. Сүүлийн 20 орчим жилийн туршид улс орнууд авлигын гэмт хэрэгт хөөн хэлэлцэх хугацааг бусад гэмт хэрэгт хэрэглэдэг байдлаар ижил төвшинд хэрэглэсээр ирсэн байна. Гэвч улс төрийн системийн өөрчлөлт гарч дэлхийн даяаршил газар авч, улс хоорондын харилцаа хөгжихийн хэрээр, авлигын нөхцөл байдал хүндэрч, улс төрчид, албан тушаалтнуудын оролцоо, нөлөөлөл ихтэй, үндэстэн дамжин үйлдэгдсэн авлигын гэмт хэргүүд нэмэгдэх хандлагатай байгаа учир хөөн хэлэлцэх хугацааны зохицуулалтыг улс орнууд эргэн харах болсон байна.

Франц Улс авлигын эсрэг гэмт хэрэгт тоолдог хөөн хэлэлцэх хугацаа нь хуучин хуулиар 3 жил байсан боловч, хуулийн шинэчлэлийн (2017 оны 3 дугаар сарын 01-ний өдрөөс эхлэн хөөн хэлэлцэх хугацаа өөрчлөгдсөн) дараа авлигын болон зарим гэмт хэргийн хөөн хэлэлцэх хугацааг 6 жил болгон нэмэгдүүлсэн¹¹⁷. Авлигын гэмт хэрэг олон улсыг хамарч, дамжин үйлдэгдэх болсон онцлогыг дагаад мөрдөн шалгах ажиллагаа явуулах хугацаа сунжирдаг байдлаас шалтгаалан, хөөн хэлэлцэх хугацааг сунгасан байна.

Тэгвэл 2019 оны 01 дүгээр сард Итали улс “Төрийн захиргааны эсрэг гэмт хэрэгтэй тэмцэх, хөөн хэлэлцэх хугацаа, улс төрийн нам, хөдөлгөөний ил тод байдлын асуудлаар авах арга хэмжээний тухай” хуульдаа өөрчлөлт оруулж, хөөн хэлэлцэх хугацааг анхан шатны шүүхийн шийдвэрээс (ял, цагаатгагдсан эсэхээс үл хамааран) эцсийн шийдвэр хүчин төгөлдөр болох хүртэл түдгэлзүүлэхээр өөрчилсөн

¹¹⁴ Хөөн хэлэлцэх хугацаа дууссан үндэслэлээр хэрэгсэхгүй болгосон хэргийг судалжээ. Мэдээ мэдээлэл. 2019.06.06. Улсын Дээд Шүүхийн цахим хуудас: <http://old.supremecourt.mn/news/459-aac> үзэв.

¹¹⁵ Хөөн хэлэлцэх хугацаа нь дууссан авлигын гэмт хэргүүдийг сэргээн шалгах хууль баталлаа. Улс төр. 2020.01.11. Gogo.mn: <https://gogo.mn/r/249585?i=-aac> үзэв.

¹¹⁶ А.Төгөлдөр. Хөөн хэлэлцэх хугацааг өөрчлөхөөр болов. ikon.mn. 2019.10.05. <https://ikon.mn/n/1ovu-aac> үзэв.

¹¹⁷ <https://www.mondaq.com/france/criminal-law/861120/anti-corruption-bribery-comparative-guide>.

байна¹¹⁸. Энэ нь мөн л авлигын гэмт хэргүүд олон тооны нөлөө бүхий оролцогчдыг хамарч, үндэстэн дамнах байдлаар үйлдэгдсэнтэй шууд холбоотой ажээ.

Чили Улс Эрүүгийн байцаан шийтгэх тогтолцоогоо 1999 оноос эхлэн шинэчилж, авлига болон мөнгө угаах гэм хэргүүдийг мөрдөн шалгах, яллах үүрэг бүхий “Public Prosecutor’s Office” гэх нэртэй, бие даасан үйл ажиллагаа явуулдаг Улсын прокурорын газрыг байгуулсан. Уг газар нь нийт 6 хэсгээс бүрддэгийн нэг хэсгийг Авлигатай тэмцэх мэргэшсэн хэсэг бүрдүүлж, дотроо хуулийн, нягтлан бодох, санхүүгийн шинжилгээ хийдэг, мэргэшсэн багуудыг агуулдаг байна. Чили улсын хуулиар, яллагдагч мөрдөн байцаалтын явцад хамтран ажилласан, эсвэл хөөн хэлэлцэх хугацаа дууссаны талаас илүү хугацаа өнгөрсний дараа хэрэг эхэлсэн тохиолдолд, ялыг бууруулах замаар хориг арга хэмжээний үр нөлөөг хязгаарладаг. Мөрдөн байцаалтын ажиллагааг албажуулахаас өмнө прокурор урьдчилсан мөрдөн байцаалт явуулж болох боловч, хөөн хэлэлцэх хугацааг тасалдуулахгүй. Мөрдөн байцаалтын ажиллагаа албан ёсоор явагдсаны дараа хөөн хэлэлцэх хугацааг тооцож эхэлдэг. Иймд прокурор мөрдөн байцаалтыг албажуулахаас өмнө аль болох амжиж урьдчилсан мөрдөн байцаалт явуулах нь чухал болдог байна¹¹⁹. Энэ зохицуулалт нь хөөн хэлэлцэх хугацааг мөрдөн шалгах ажилд илүү давуу байдал олгох чиглэлд ашиглаж байгаа хэлбэр юм.

Хөөн хэлэлцэх хугацааг авлигын гэмт хэрэгт зөвхөн нэмэлт мэдээллийг гадаад улс орнуудаас олох шаардлагатай үед ашигладаг тохиолдол ч бий. Америкийн Нэгдсэн Улсын “Гадны авлигын гэмт хэргийн тухай хууль”-д зааснаар, тус улсын засгийн газрын төлөөлөгч тухайн гадаад улс руу нэмэлт материалын хүсэлт явуулсан өдрөөс эхлэн уг хэрэг дээрх хөөн хэлэлцэх хугацаа тооцогдож эхэлдэг бөгөөд, гадаад улсаас хүссэн нэмэлт баримт ирснээр дуусгавар болдог. Хөөн хэлэлцэх хугацаа нийт 3 жил үргэлжилдэг¹²⁰.

Сальвадор Улсын парламент 2021 оны 09 дүгээр сард Эрүүгийн хуульдаа авлигын гэмт хэрэгт хөөн хэлэлцэх хугацааг мөрдөхгүй байхаар өөрчлөлт оруулсан байна. Авлигын гэмт хэрэгт шамшигдуулах, хахууль авах, далд тохироо хийх, хууль бусаар хөрөнгөжих, нөлөөлөх зэрэг үйлдлүүдийг оруулдаг. Тус улсын хууль тогтоогчид “авлигын гэмт хэрэгт хөөн хэлэлцэх хугацаагүй болсноор энэ төрлийн гэмт хэрэгт шийтгэл онооход ямар нэгэн цаг хугацааны хүндрэл үүсэхгүй байх давуу талтай” гэж үзсэн байна. Мөн уг өөрчлөлтөөр ирээдүйд илрэх авлигын гэмт хэргүүд хэдий үед үйлдэгдсэн байх нь хамаарахгүйгээр хөөн хэлэлцэх хугацааг мөрдөхгүй байхаар заажээ¹²¹. Болив улс үүнтэй төстэй өөрчлөлтийг “Авлигын эсрэг хууль”-даа оруулж, “...тухайн авлигын гэмт хэрэг нь улс оронд ихээхэн хэмжээний эдийн засгийн хохирол учруулсан бол хөөн хэлэлцэх хугацааг мөрдөхгүй”¹²² гэж заажээ.

Австри Улс Эрүүгийн хуульдаа авлига болон шамшигдуулалтын гэмт хэргүүдийг “төрийн болон хувийн салбарын” гэж хуваах байдлаар илүү нарийвчлан авч үзэж, хамгийн хөнгөн хэргүүдэд 1-5, хүнд хэргүүдэд 5-10 жилийн хөөн хэлэлцэх хугацаа тогтоосон байна¹²³. Хөөн хэлэлцэх хугацаа нь гэмт хэрэг гарснаас эхлэн мөрдөн байцаалт хийгдсэн хугацааны хооронд хамаарахаар зохицуулж, авлигын хэргүүдийг нарийвчлан зүйлчилж, төрийн болон хувийн салбар тус бүрд нь хуваажээ. Тухайлбал, төрийн албан хаагч авлигын идэвхтэй (active) болон идэвхгүй (passive)

¹¹⁸ Global compliance news, Italy’s new anticorruption law, <https://www.globalcompliance.com/2019/03/15/italys-new-anti-corruption-law-20190228/>.

¹¹⁹ Anti corruption authorities, Overview of criminal prosecution of corruption in Chile, <https://www.acauthorities.org/successstory/corruption-prosecution-chile>.

¹²⁰ A Resource Guide to the U.S. Foreign Corrupt Practices Act. Second Edition.

¹²¹ BH compliance, Global news, September 10, 2021, <https://bh-compliance.com/el-salvadors-congress-approves-that-corruption-offenses-will-not-be-subject-to-statute-of-limitations/>.

¹²² HSE University, Anti-corruption portal, October 09, 2021, https://anticor.hse.ru/en/main/news_page/bolivia_amends_its_anticorruption_legislation.

¹²³ Countdown to Impunity-Corruption related Statutes of Limitation in the EU, Transparency International-Austrian Chapter, National Report.

гэмт хэрэг үйлдэх зорилгоор бэлдсэн гэж үзвэл, гэмт хэрэгт тооцох бөгөөд 5 жилийн хөөн хэлэлцэх хугацаа тогтоодог.

Өмнөд Африкийн Бүгд Найрамдах Улсын Эрүүгийн байцаан шийтгэх хуулиар хөөн хэлэлцэх хугацаа нь гэмт хэрэг үйлдэгдсэнээс хойш 20 жилийн хугацаа өнгөрсөн тохиолдолд уг хэргийн хөөн хэлэлцэх хугацаа өнгөрсөнд тооцдог. Харин цагаан захтны гэмт хэрэг буюу авлигын гэмт хэргийг шүүх гэмт хэрэг мөн эсэхийг нь тогтоосны дараа хөөн хэлэлцэх хугацаанд хамааруулдаг байна¹²⁴. Энэ нь хөөн хэлэлцэх хугацааг ялгамжтай тогтоодог практикийн нэг хэлбэр юм. Харин 2011 онд Грек улс авлигын гэмт хэргийн хөөн хэлэлцэх хугацааг уртасгасан бөгөөд, сайд нар болон засгийн газрын гишүүдэд тусгайлан заасан хөөн хэлэлцэх хугацааны давуутай нөхцөлийг хүчингүй болгосон. Транспэрэнси Интернэшнл¹²⁵ байгууллагын үзсэнээр, Грек улсад 2009 онд үүссэн эдийн засгийн хямралын гол шалтгаануудын нэг нь авлига байсан бөгөөд, Грекийн улс төрчдийн нэрийдсэнээр татвараас зугтах явдал “үндэсний спорт”-ийн хэмжээнд хүрч байжээ. Хөөн хэлэлцэх хугацааг ялгавартай тогтоосон нь улс төрийн төлөөллүүдийн авлигын хэргийг бууруулах зорилгоор хийсэн зохицуулалт гэж үзэж болно.

Бразил Улс 2021 онд төрийн албан хаагчдын ёс зүйн хуульдаа хөөн хэлэлцэх хугацааг гэмт хэрэг үйлдэгдсэн хугацаанаас эхлэн тооцож, 8 жилээр тогтоосон байна¹²⁶. Мөн төрийн албан хаагчид авлигын гэмт хэрэгт холбогдсон тохиолдолд, төрд алба хаах болон улс төрийн эрх эдлэх явдлыг 8-14 жилээр хасах, авлигаар олсон хөрөнгийг царцаах явдлыг түргэтгэх заалтуудыг тус тус оруулсан байна.

Олон улсын хэмжээний хамтын ажиллагааны болон судалгааны байгууллагууд болох Эдийн засгийн хамтын ажиллагаа, хөгжлийн байгууллага, Транспэрэнси Интернэшнл зэрэг байгууллагууд нь улс орнуудын авлигын гэмт хэрэгт мөрдөж байгаа хөөн хэлэлцэх хугацааны зохицуулалтуудын тал дээр нэлээд далайцтай судалж байна. OECD¹²⁷-с 2007 онд гаргасан авлигын тайлбар тольд “Хөөн хэлэлцэх хугацаа хангалттай урт байгаа эсэхийг тодорхойлох нэг чухал хүчин зүйл нь тодорхой хугацаанд уг хугацааг түдгэлзүүлж болох эсэх нөхцөл байдал юм. Жишээлбэл, хөөн хэлэлцэх хугацаанд тухайн гэмт хэрэгтэн оргон зайлсан тохиолдолд түдгэлзүүлэх хэрэгтэй, эс бөгөөс гэмт этгээд ял завшина. Мөн тухайн хэрэг дээр гадаадын орнуудаас нэмэлт нотолгоо, баримт цуглуулахад их хугацаа ордог учраас энэ хугацаанд мөн түдгэлзүүлэх нь зүйтэй¹²⁸” гэж онцолсон. Энэ нь хөөн хэлэлцэх хугацааг авлигын гэмт хэрэг дээр бусад хэргээс ялгамжтай байдлаар мөрдүүлэх, зохицуулалт нь мөрдөн шалгах болон баримт материал бүрдүүлэх зэрэг хугацаа шаардсан үйл ажиллагааг зайлшгүй тооцон үзэх шаардлагатай болохыг харуулж байна.

Транспэрэнси Интернэшнл байгууллагаас 2010 онд хөөн хэлэлцэх хугацааны талаарх судалгааг Европын Холбооны (Цаашид – ЕХ гэх) 27 улсыг хамруулан хийж, дараах нийтлэг хандлагыг тодорхойлсон байна. Үүнд:

- Богино хугацаатай хөөн хэлэлцэх хугацаа нь авлигын гэмт хэрэг үйлдэгчид ял завших бололцоо олгодог нь нийтлэг үзэгдэл. Судалгаанд хамрагдсан Грек, Итали, Португал зэрэг орнуудад сэжигтнийг авлигын гэмт хэрэг үйлдсэнийг нь тогтоосон ч гэсэн хөөн хэлэлцэх хугацаа дууссанаар шийтгэл хүлээлгэх боломж үгүйсгэгддэг байсан;

- Хөөн хэлэлцэх хугацаа хэт богино орнуудын хувьд гэмт этгээд ял завших, шүүхээр орохгүй байдал түгээмэл;

¹²⁴ Herbert Smith Freehills, Africa notes, South Africa: White collar crime- law and practice, November 19, 2021, <https://hsfnotes.com/africa/2019/11/21/south-africa-white-collar-crime-law-and-practice/>.

¹²⁵ Corruption in Greece, Wikipedia, https://en.wikipedia.org/wiki/Corruption_in_Greece.

¹²⁶ Anti-bribery and anti-corruption review, 10th edition, editor Mark F. Mendelson, 2021 Law Business Research Ltd.

¹²⁷ Эдийн засгийн хамтын ажиллагаа, хөгжлийн байгууллага.

¹²⁸ Corruption. A Glossary of International Criminal Standards. 2007.

- ЕХ-ны ихэнх орнуудын хувьд хөөн хэлэлцэх хугацааны зохицуулалт нь олон тооны дутагдал, цоорхойтой байна. Үүний нэг жишээ нь, гэрч болон шүгэл үлээгчийг хамгаалах эрх зүйн хамгаалалт сул байгаа явдал;

- Улс төрчид болон эрх мэдэлтнүүдийн оролцоо бүхий нарийн зохион байгуулалттай, ээдрээтэй авлигын хэргүүдэд хөөн хэлэлцэх хугацааны зохицуулалт чухал нөлөөтэй;

- ЕХ-ны орнууд хөөн хэлэлцэх хугацааг сунгах, түр зогсоох, тасалдуулах зэргээр зохицуулалтыг нь сайжруулах арга хэмжээ авч байна.

Дээрх судалгааны үр дүнд үндэслэн, Транспэрэнси Интернэшнл байгууллагаас дараах зөвлөмжийг гаргажээ. Үүнд:

- Авлигын гэмт хэргийн хувьд хөөн хэлэлцэх хугацаан дээр бусад хэргээс ялгамжтай тогтоох (Франц улсын хувьд авлигын гэмт хэргийг тусгайлан гэмт хэрэг гэж үздэггүй байснаар энэ төрлийн хэргүүд бусад хэргийн адил 3 жилийн хөөн хэлэлцэх хугацаагаар ял шийтгэлгүй өнгөрдөг байсан);

- Хөөн хэлэлцэх хугацааг 10 буюу түүнээс дээш жилээр тогтоох;

- Хөөн хэлэлцэх хугацааг тухайн авлигын хэргийн онцлог, нөхцөлтэй уялдуулж тогтоох;

- Авлигын гэмт хэргийг илрүүлэх явцад олон улс дамжсан мөрдөн шалгах ажиллагаа, улс орнууд хамтарч явуулсан шалгалтын ажиллагаанд зарцуулсан хугацааг хөөн хэлэлцэх хугацаанд хамруулахгүй байхаар ЕХ-ны улсуудын хоорондоо зохицуулах;

- Улс төрчид болон төрийн албан хаагчдыг авлигын хэрэгт холбогдсон тохиолдолд сонгуульт ажил, албан тушаал эрхэлж буй үед нь хөөн хэлэлцэх хугацааг түр зогсоох (энэ зохицуулалт нь авлигын хэрэгт холбогдсон этгээдийг сонгуульт ажил, албан тушаалаа өгсний дараагаар мөрдөн шалгах, байцаах бололцоо олгоно);

- Авлигын гэмт хэрэгт холбогдсон нь эхний удаад тогтоогдсоноос хойш ямар нэгэн хэлбэрээр хөөн хэлэлцэх хугацааг дахин ашиглахгүй (энэ зохицуулалт нь авлигын гэмт хэрэг үйлдсэн нь тогтоогдсон этгээд хөөн хэлэлцэх хугацаанд хамаарч ял шийтгэлгүй үлдэх боломжийг багасгана);

- Хөөн хэлэлцэх хугацааны нөлөөллөөс үүдэн ял шийтгэл аваагүй, эсвэл хаагдсан хэргүүдийн талаар мэдээллийн бааз бүрдүүлэх (ийм дата нь хөөн хэлэлцэх хугацааны зохицуулалтыг цаашид илүү боловсронгуй болгоход хэрэглэгдэнэ).

Дүгнэлт

Улс орнууд өөрсдийн онцлог нөхцөлүүдэд тохируулан, авлигын гэмт хэрэгт хөөн хэлэлцэх хугацааг хуульдаа хэрэглэж байна. Хөөн хэлэлцэх хугацаа нь тухайн улсын авлигын гэмт хэргийн нөхцөл байдал, олон нийтийн хандлага, улс төрийн нөлөөлөл зэргээс хамаарч байнга өөрчлөгдсөөр ирсэн байна. Олон улсын хэмжээнд авлигын эсрэг хууль болон эрүүгийн практикт хөөн хэлэлцэх хугацааны талаар нийтэд хүлээн зөвшөөрөгдсөн хувилбар, зохицуулалт гэж байхгүй бөгөөд, энэ нь нэг талаас улс орнуудын хууль, эрх зүй харилцан адилгүй хөгжсөн, мөн улс төрийн нөлөөлөл, олон нийтийн хандлага, соёлын ялгаа зэрэгтэй холбоотой байх талтай юм.

Авлигын гэмт хэргийн зохион байгуулалт, хамрах хүрээ, улс төрийн нөлөөлөл хамгаалалт зэрэг нь байнга өөрчлөгдөж байдагтай холбоотойгоор, улс орнууд хөөн хэлэлцэх хугацааг уртасгах, тооцож эхлэх хугацааг сунгах, түр зогсоох, ялгамжтай тогтоох зэрэг олон тооны зохицуулалт хэрэглэдэг байна. Авлигын гэмт хэрэг дээр хөөн хэлэлцэх хугацааны зохицуулалтыг бусад хэргүүдтэй ижил төвшинд үздэг байсан өмнөх практикаас улс орнууд татгалзаж, зарим орнууд авлигын гэмт хэргийг онцгойлон үзэж, хөөн хэлэлцэх хугацааг тухайлан тогтоох, эсвэл энэ төрлийн гэмт хэрэгт мөрдөхгүй байхаар хуульчилж байна. Олон улсад хэрэглэгдэж байгаа аргуудын нэг нь авлигын гэмт хэрэгт нэмэлт мөрдөн байцаалт хийгдэх, баримт материал бүрдүүлэх зэрэгт хөөн хэлэлцэх хугацааг түр зогсоодог бөгөөд энэ нь гэмт этгээд хөөн хэлэлцэх хугацаагаар ял завших явдлыг хаах давуу талтай байна.

Монголын өнөөгийн хууль, эрх зүйн зохицуулалтууд нь авлигын гэмт хэргийн орчин, мөрдөн байцаах болон гэмт үйлдлийг шалган тогтоох үйл ажиллагаа, прокурор, шүүхийн шийдвэр гаргах процесс зэрэгтэй уялдаа муутай, завсар гардгаас үүдэн, гэмт этгээдүүд хөөн хэлэлцэх хугацааг ял завших, хэргээ хэрэгсэхгүй болгох зэрэгт ашиглаж, томоохон эрх зүйн зөрчил, зохицуулалтын хийдэл үүсгэж байна.

Авлигын гэмт хэрэгт хөөн хэлэлцэх хугацааны зохицуулалтыг илүү оновчтой мөрдөх, хэрэглэх, олон улсын харилцаа өргөжих, бизнесийн салбар, төрөл хөгжих, нийт эдийн засаг дахь мөнгөний болон хөрөнгийн урсгал нэмэгдэхийн хэрээр Монгол Улсын хувьд авлигын гэмт хэрэг илүү нарийн зохион байгуулалттай, олон улсыг хамарсан хэлбэртэй өрнөж болзошгүй тул хөөн хэлэлцэх хугацааны зохицуулалтуудыг тухай бүр шинэчлэн өөрчлөх шаардлагатай болж байна.

Хөөн хэлэлцэх хугацааг авлигын бүх хэрэгт мөрдөхгүй зөвхөн тухайн авлигын гэмт хэргийн хэлбэр, хамрах хүрээ, учруулсан хохирол, улс оронд үзүүлэх сөрөг нөлөө зэргээс хамаарч, уг хэргийг хөөн хэлэлцэх хугацаанд хамруулах эсэхийг анхлан тодорхойлдог байх нь зүйтэй байна.

Хөөн хэлэлцэх хугацаа нь зөвхөн авлигын хэрэг үйлдсэн гэмт этгээдэд хамаарах зохицуулалт биш, энэ нь мөрдөн байцаахаас шүүхээр хэлэлцэх шийдвэрлэх хүртэлх бүх явц, дамжлага дээр хоёр талтай зохицуулалтын хэрэгсэл гэж ойлгох нь зүйтэй юм. Тухайн авлигын хэрэг шүүхээр эцэслэн шийдвэрлэгдэх хүртэлх аль ч шатанд гарч буй шийдвэрээс хамааран хөөн хэлэлцэх хугацаанд (нэмэгдэх, түр зогсох) өөрчлөлт ордог байх нь хэрэг хэрэгсэхгүй болох эрсдэл буурахаас гадна гэмт этгээд санаатайгаар хөөн хэлэлцэх хугацааг дуусгах зорилгоор ашиглах явдал багасаж, түүнийг мөрдөн шалгаж хэргийг тогтоох, хуулийн дагуу ял шийтгэл оноох дамжлагуудын хариуцлага нэмэгддэг байна.

Мөн эх орноосоо урвасан, олон улс дахь Монгол Улсын нэр хүнд, байр суурьд сөргөөр нөлөөлсөн, улсын газар нутгаас зарсан, гадаадын этгээдэд дамжуулсан, түүх соёлын үнэт зүйлсийг эвдэн сүйтгэсэн, улс орон, хувь хүмүүс, хуулийн этгээдэд их хэмжээний мөнгөн болон биет хохирол учруулсан, байгаль орчинд нөхөшгүй эвдрэл, сүйрэл үүсгэсэн гэмт хэргүүдэд хөөн хэлэлцэх хугацааг тоолохгүй байхаар хуульчлах нь зүйд нийцэх юм.

Санал

Авлигын гэмт хэрэгт хөөн хэлэлцэх хугацааг анхлан тоолохдоо, уг хэргийг “албан ёсоор илэрсэн” гэж үзсэн тохиолдолд тооцож эхлэх нь “өнөөгийн нөхцөлд тохирох хувилбар юм” гэж үзээд дараах саналыг гаргаж байна. Үүнд:

- Гэмт хэрэг илэрсэн үеэс эхлэн хөөн хэлэлцэх хугацаа тооцох;
- Авлигын гэмт хэргийн хөөн хэлэлцэх хугацааг урт хугацаагаар тогтоох;
- Гэмт хэрэгт холбогдогч этгээд мөрдөн шалгах ажиллагаанаас зайлсхийх идэвхтэй үйлдлийн улмаас өнгөрсөн хугацааг хөөн хэлэлцэх хугацаан дээр буцаан нэмж тооцох;
- Шүүгч ямар нэгэн байдлаар хэргийг нэмэлт мөрдөн байцаалтад буцаасан тохиолдолд хөөн хэлэлцэх хугацааг түр зогсоодог байх;
- Гэмт этгээд хугацаа хожих зорилгоор элдэв арга хэрэглэж, төөрөгдүүлэхэд гарсан хугацааг нэмж тооцох;
- Авлигын гэмт хэрэгт хөөн хэлэлцэх хугацааг ашигласан тохиолдлуудыг (хэрэгсэхгүй болсон, гэмт этгээд ял шийтгэл аваагүй, эсвэл шийтгүүлсэн, хөөн хэлэлцэх хугацааг зогсоосон, нэмсэн зэрэг тохиолдол бүрт) нарийвчлан бүртгэж, мэдээллийн сан бүрдүүлэх зэрэг болно.

Ашигласан материал

1. Батзориг, Б. Эрүүгийн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хуулийг дагаж мөрдөх журмын тухай хууль нь Монгол Улсын Үндсэн хуулийн холбогдох заалтыг зөрчсөн эсэх маргааныг эцэслэн шийдвэрлэсэн тухай. Монгол Улсын Үндсэн Хуулийн Цэцийн Тогтоол. 2021.06.11. Дугаар №1.

Гадаад эх сурвалж

2. A Resource Guide to the U.S. Foreign Corrupt Practices Act. Second Edition.
3. Anti-bribery and anti-corruption review, 10th edition, editor Mark F. Mendelson, 2021 Law Business Research Ltd.
4. Corruption. A Glossary of International Criminal Standards. 2007.
5. Countdown to Impunity-Corruption related Statutes of Limitation in the EU, Transparency International- Austrian Chapter, National Report.

Интернет эх сурвалж

6. Anti corruption authorities, Overview of criminal prosecution of corruption in Chile, <https://www.acauthorities.org/successstory/corruption-prosecution-chile>.
7. BH compliance, Global news, September 10, 2021, <https://bh-compliance.com/el-salvadors-congress-approves-that-corruption-offenses-will-not-be-subject-to-statute-of-limitations/>.
8. Corruption in Greece, Wikipedia, https://en.wikipedia.org/wiki/Corruption_in_Greece.
9. Gerege.mn. 2022.02.05. <https://gerege.mn/news/41965>.
10. Global compliance news, Italy's new anticorruption law, <https://www.globalcompliancenews.com/2019/03/15/italys-new-anti-corruption-law-20190228/>.
11. Herbert Smith Freehills, Africa notes, South Africa: White collar crime- law and practice, November 19, 2021, <https://hsfnotes.com/africa/2019/11/21/south-africa-white-collar-crime-law-and-practice/>.
12. HSE University, Anti-corruption portal, October 09, 2021, https://anticor.hse.ru/en/main/news_page/bolivia_amends_its_anticorruption_legislation.
13. <https://www.mondaq.com/france/criminal-law/861120/anti-corruption-bribery-comparative-guide>.
14. Ариунжаргал, Б., Халиунаа Г. нар. “Гэмт хэргийг хөөн хэлэлцэх хугацааг хүний эрхийн үүднээс авч үзэх нь”. Монгол Улсын Үндсэн Хуулийн Цэц. <https://www.conscourt.gov.mn/?p=5221>.
15. Гэмт хэргийн хөөн хэлэлцэх хугацааны тулгуур зохицуулалт ба хууль хэрэглээний арга зүй, анхаарах зарим асуудал. Шүүхийн Ерөнхий Зөвлөл. 2022.04.26. https://www.judcouncil.mn/site/news_full/12067.
16. Зүмбэрэллхам, Д. <http://itoim.mn/article/iLAEP/17846>.
17. Отгонбат, Д. Үндсэн хуулийн цэцийн дүгнэлт, Улсын Дээд Шүүхийн тайлбар хоёрын алийг нь хэрэглэх вэ? 2022.03.11. Shuurhai.mn: <https://shuurhai.mn/p/19415> аас үзэв.
18. Төгөлдөр, А. Хөөн хэлэлцэх хугацааг өөрчлөхөөр болов. ikon.mn. 2019.10.05. <https://ikon.mn/n/1ovv>.
19. Хөөн хэлэлцэх хугацаа буюу хуулийн хулгай. 2022.04.14. Eagle news: <http://eagle.mn/r/100601>.
20. Хөөн хэлэлцэх хугацаа дууссан үндэслэлээр хэрэгсэхгүй болгосон хэргийг судалжээ. Мэдээ мэдээлэл. 2019.06.06. Улсын Дээд Шүүхийн цахим хуудас: <http://old.supremecourt.mn/news/459>.
21. Хөөн хэлэлцэх хугацаа нь дууссан авлигын гэмт хэргүүдийг сэргээн шалгах хууль баталлаа. Улс төр. 2020.01.11. Gogo.mn: <https://gogo.mn/r/249585?i=>.
22. Эрх зүйн мэдээллийн нэгдсэн систем. legalinfo.mn. <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=11634&type=>.